

SZABÓ DEZSŐ
TÖRTÉNELEM-
SZEMLÉLETÉRŐL

P E T Ő Z O L T Á N

Szabó Dezső 1929-ben

Szabó Dezső (1879–1945) a 20. századi magyar irodalom és politikai gondolkodás egyik legélesebb elméjű, legnagyobb tehetségű, legsokoldalúbb, legnagyobb hatású és egyben legvitatottabb alakja. Személyisége és nézetei máig a legélesebb viták kereszttüzeiben állnak. A Horthy-rendszer alatt, amely Szabó Dezső aktív alkotói életpályájára nézve meghatározó időszaknak tekinthető, a rövid, kezdeti szimpátiától eltekintve szinte végig ellenzékbe vonultan élt. Ennek ellenére a kommunizmus alatt a már halott író életművét egyoldalúan a „faji gondolkodás” szálláscsinálójának bélyegezték, személyét a Lukács György által támadott „ész trónfosztása” egyik negatív aktorának állították be – nagyvonalúan elfelejtkezve Szabó nyugatos periódusáról és polgári radikalizmusáról. Az őt övező, nem múltó érdeklődés intenzitását jól jelzi, hogy 1945-ben, a II. világháború bevégződésének évében halt meg, és a mai napig számos szakmunka, disszertáció és vele foglalkozó cikk jelenik meg: a kommunista korszak történeti és ideológiatörténeti munkáiban éppúgy intenzíven foglalkoztak személyével, mint az 1989-es rendszerváltást követően.¹ Kortársai közül Juhász Gyula egy írásában Szabó novelláinak „lét és nem lét kérdéseit feszegető” filozófiai mélységét dicsérte; a fiatal Hamvas Béla Szabó Dezsőt „szakrális szubjektumnak” és „nemzeti sámánnak” tartotta; Németh László 1928-ban írott esszéjében „a magyar élet harcok elemeként” méltatta, aki „tízparancsolatot adott” az ifjúságnak, sőt a magyar fiatalok nemzedéke előtt megnyitotta a „küzdelmet a világnézetért”; Bajcsy-Zsilinszky Endre szerint pedig az író egy volt az „újkori, meghamisított Szent István ellen lázadó Koppányok közül”.² Az író személyisége – az őt övező, kétségtelen csodálat ellenére – jóformán elviselhetetlennek mutatkozott azok számára, akik közelebről ismerték, szélsőséges magatartásával sokakat már életében maga ellen fordított. Féja Géza, Szabó egyik korábbi híve például érzékletes leírását adja a kiábrándulási folyamatnak az *Egy család története* címmel megjelent esszéjében. Antiszemitizmusa, szókimondása és a mindenkori politikai hatalommal gyakorta és szívesen szembe helyezkedő, „lázító” magatartása miatt alakja még abban az esetben is szélsőséges vélemények kereszttüzeibe került, ha hangoztatójuk személyesen éppen nem is sértett meg senkit. Ezen felül pedig mintha szándékosan akarta volna zavarba hozni, barátait és ellenségeit egyaránt, Szabó gyakorta változtatta elképzeléseit, politikai és társadalmi gondolatait tekintve kevés olyan konzisztens elemet találunk, amelyek az író egész pályáját végigkísérik. Ennek a cikknek a megírásával

1 Lásd bővebben: GOMBOS Gyula: *Szabó Dezső*. Püski, New York, 1975.; NAGY Péter: *Szabó Dezső*. Akadémiai, Bp. 1979. és KOVÁCS Dávid: *Szabó Dezső nemzetszemlélete*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2014.

2 Idézi: KOVÁCS Dávid: *Előszó = Szabó Dezső helye a magyar kultúrában*. szerk. FARKAS Attila – KOVÁCS Dávid, MMA–MMKI, Bp. 2021. 9.; HAMVAS Béla: *Patmosz. Esszék. 2. rész (1964–1966)* Életünk, Szombat-hely, 1992. 53.; NÉMETH László: *Szabó Dezső [1928] = Szabó Dezső Emlékkönyv*. szerk. Szócs Zoltán, Bp. 1993. és BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*. Gergely R. kiad., Bp. 1941. 196.

nem célunk, hogy Szabó Dezső írói és politikai gondolkodói pályáját, sokat emlegetett antiszemitizmusát, vagy éppen hasonlóan jellegzetes „németgyűlöletét” – pontosabban antigermanizmusát – bemutató írások tömegét növeljük.³ Ehelyett *szertnénk felhívni a figyelmet Szabó Dezsőre*, a történetfilozófusra, történetfilozófiai meglátásainak értékes és értékelhető szegmenseire, a konzervatív gondolkodás szempontjából is megfontolható részleteire.

KRITIKUS KONZERVATÍV

A magyar történetfilozófiai gondolkodók körében Szabó Dezső individualizmuskritikájával olyan irányt jelenített meg, amely – dacára rövid polgári radikális, sőt kommunista szimpátiájának – a kapitalizmus alapvetően nem baloldali, nem kommunista vagy szociáldemokrata kritikusi közé sorolja őt. Ezzel a lényeges ténnyel – Szabó Dezső konzervativizmusellenességétől függetlenül – érdemes bővebben is foglalkoznunk.

Szabó, habár rendkívül termékeny volt életpályája folyamán, valójában kevés ponton érintkezett a konzervatív eszmekörrel, annak egyes képviselőit ismerte, és akkor, amikor ténylegesen a legközelebb került hozzájuk, sajátos hangú kritikusa lett nemcsak a kapitalizmusnak és kommercializmusnak, hanem a felvilágosult racionalizmusnak és a materialista pragmatizmusnak is. A liberalizmus és a liberális demokrácia Szabó Dezső-i kritikájának bizonyos elemei szintén aktuálisak lehetnek: különösen a világ mai helyzetét tekintve érdemesek megfontolásra, ahogyan az agrárizmus hangsúlyozása is. Habár vallotta magát a pozitivistá Comte hívének is, egész gondolkodói egyénisége, az ifjú éveire való visszaemlékezések általános hangvétele, vagy az a sajátos őstisztelet, amely a teremtő erőt nem az absztrakt és nemzetek feletti identitásban, hanem a „magyar faj”, vagyis a „magyar parasztság ősi természetében” látja gyökerezni, szintén olyan vonás, amely érdemes lehet a figyelmünkre. A múlt és a jövő kapcsolatának sajátos szintézise, a nemzet korokon átívelő kontinuitásának gondolata pedig olyan kapcsolódási pont lehet, amely – habár Szabó másféle értelemben fejtette ki és gondolta el a „létezők nagy láncolatának” alapideáját, mint a konzervatív gondolkodás klasszikus szerzői – megfigyeléseinek sajátosan magyar jellege miatt úgyszintén fontos vonatkoztatási pont lehet.

**értékteremtő,
antiindividualista
forradalom**))

AZ INDIVIDUUM ÉRTÉKE ÉS A TÁRSADALMI EGÉSZ

Szabó Dezső politikai publicisztikája főként az alföldi és erdélyi magyar „parasztpolgárság” protestáns-függetlenségi hagyományának forrásvidékéről táplálkozott. Ellentmondásos személyiségére jellemző, hogy a vallási kérdésekben agnosztikus, a metafizika és a teológia valóságos értékét tekintve pozitivistá író, aki a protestantizmussal rendkívül ellentmondásos viszonyt ápolt, hiszen nemcsak, hogy több helyütt „protestáns szelleműnek” vallotta magát, hanem a katolicizmus szelleme is jócskán megérintette. Habár lényegében ateistának nevezhetjük, a vallás mindvégig társadalomszemléletének fontos viszonyítási pontja maradt, amint monográfusa, Kovács Dávid fogalmaz: „Jól láthatóan a vallás, a személyes Istenbe vetett hit Szabó Dezső számára megkerülhetetlen társadalmi realitást jelentett, amely a közösség egyetemes érdekét tekintve hasznos, hiszen a közösség tagjai számára lelki vigaszt nyújt, másrészt összetartozás-tudatukat erősíti.”⁴ Mindez szorosan összefüggött individualizmuskritikájával és közösségelvűségével.

Az általa hirdetett értékteremtő, antiindividualista forradalmat egy széles „társadalmi változtatás” érdekében vállalta fel, e szükséges változtatás pedig

3 Lásd bővebben: VESZPRÉMY László Bernát: *Egy kitűnő antiszemita. Új források Szabó Dezső antiszemitizmusáról és annak cionista fogadtatásáról = Szabó Dezső helye... I.m.*

4 KOVÁCS: *Szabó Dezső nemzetszemlélete. I.m.* 21.

egyfajta visszatérést is jelentett nála, mégpedig a szó eredeti értelmében vett reformációt, amely sajátos visszatérés a társadalomnak és az emberi együttélésnek a felvilágosodást megelőző felfogásához, ahol nem az egyéni ész, tehetség vagy érvényesülés jelenti a legfőbb jót, hanem a társadalmi kollektívum érdeke dominál. Jellemző rá az is, hogy éppen Franciaországban, az újkori forradalmak által leginkább felfogatott egykori „legkatolikusabb királyságban” érintette meg először a középkor szelleme, e hatás pedig maradandónak is bizonyult az író világnézetére. Takáts József szerint „Szabó Dezső politikai alapélményeként” a legmeghatározóbb éppenséggel „1906 tájéki találkozása volt a katolikus reneszánszal”.⁵ Ahogyan később, egy 1911-es, párizsi ösztöndíjat követő beszámolóban ő maga fogalmazott: „A középkor irodalma, művészete, sokféle energiája egy új gótikus *renaissance* lehetőségét szuggerálta belém. Azt hittem, csak egy újjátartozott múlt lehetséges számunkra.”⁶

Szabónak 1915-ben, az I. világháború második évében, a polgári radikális Jászi Oszkár lapjában, a *Huszdik században* jelent meg *Az individualizmus csődje* című fontos tanulmánya – a cikktől a szerkesztőség azonnal elhatárolódott. Itt érhető először tetten érhető valami, amit leginkább a világ organikus-hierarchikus szemléletéhez való vonzódásnak tekinthetünk, ennyiben tehát egy jellegzetes konzervatív erény jelenik meg nála. Ez a felfogás persze az „atomisztikus” struktúrákat és az egyén matematikai egységként elgondolt, a kartézianus *res cogitans* értelmében vett felfogását szintén elveti. Ha a modernitást az organikus egész összefüggéseiből kiszakadó lázadásából vezetjük le, és úgy határozzuk meg, mint a nem változó alapelveknek a káosz és az anarchia értelmében vett össze-zavarását, amelynek élharcosa a emancipált és modern individuum, akkor a tanulmány írója szemben áll a modernitással.

Az individualizmus csődje közvetlenül nem más, mint politikai-történelemfilozófiai esszé. Többé-kevésbé a baloldali zsargonból kölcsönzött – nem túl szerencsés – kifejezéssel írója a társadalom organikus-hierarchikus szemléletét „zsarnoksági princípiumnak” nevezi, amely nélkül azonban, mint írja, azonban „nincs közösség”.⁷ E nagyszabású tabló szerint a történelemben kollektivisták és individualisták szakaszok váltogatják egymást: az individualizmus ebben az esszében egyértelműen a negatív tényező, a „romboló szakasz”, amelyre egy nagy „szociális-építő forradalomnak” kell következnie. A liberális „szabad verseny”, amely a gazdaság és a politikai pozíciók szabad versenye mellett a nemzetek szabad versenyét is meghirdette, volt oka Szabó szerint a világháborúnak, amely a kapitalizmus és a romantika által elindított folyamatok logikus végkimenetele. Mint írta:

„Romanticizmus, individualizmus, kapitalizmus, szabadverseny-demokrácia: íme, az utolsó százötven év nehéz nyavalyája. Helyesebben az utolsó százötven év nagy betegségére elég e két fogalmat megjelölni: romanticizmus és szabadverseny-demokrácia. Az első az ok, az okozó lelki forma, a második az összes eredményeket magában foglaló okozat, az általános állapot.”⁸

A közösségiségnek az egyénhez képest transzcendens vetületével szembeforduló individuum elvakultsága tehát nem csak saját magát, hanem fokozatosan az egész társadalmat is destruálja. Szabó szerint az a nagy individualista áramlat, amely a reformációval indult (őt magát egyébként Kolozsvárott reformátusnak keresztelték), majd a felvilágosodáson és a romantikán keresztül a jelenkori „szabadverseny-demokráciába” konkludál, elszakít minden közösségi érzést, emberek és generációk közötti mélyebb összetartozási láncot, hogy aztán a gondolkodás, az értékek és a vér közösségét is felbontsa. A „tiszta egyénre” azonban nem lehet „szociális bizonyosságokat” építeni. „Természetes, hogy ha az egyén önmagában értelmetlen valami s csak annyiban van, amennyiben

5 TAKÁTS József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Bp. 2007. 116.

6 Idézi: TAKÁTS: *I.m.*

7 SZABÓ Dezső: *Az individualizmus csődje. Huszdik Század*, 1915/8. 93.

8 *Uo.* 83.

organikus-hierarchikus szemlélet

Írófejedelem – Szabó Dezső
kávéházi törzsasztalánál
(*Képes Pesti Hírlap*,
1928. április 13. 3. oldal)

a közösség értelmet ad neki [...] az igazság kritériuma csakis az az intézmény lehet, melyben a közösség mintegy megtestesül. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett: ezek szabják meg az egyén életét, mert ezek a közösség nagy életerei” – fogalmaz ellentmondást nem tűrően Szabó.⁹ A „szabadverseny-demokrácia” halálát kívánja ekkor. Ennek aztán, a világháború utáni megtisztulást követően, át kellene adnia a helyét egy új, organikus-kollektivista társadalomnak, valami olyasminek, amely a múlt mélyebb forrásaiból táplálkozik, de a jövő felé irányul, és egy igazságosabb, az emberi természetnek és a nemzet életlehetőségeinek a jelenleginél jobban megfelelő társadalmi egészet formál.

A szöveg későbbi szakaszaiban a középkor, illetve a „keresztény-monarchikus-rendi” világ „klasszikus lelki formájának” pozitív említése nem véletlen. Szabó határozottan pozitív értelmű megfelelést látott az eljövendő új társadalom és a középkor egykor volt társadalmi-ideológiai rendje között. Elgondolása a kapitalista individualizmus destruktív folyamatait felismerve figyelemreméltó vízió lehet, ugyanakkor meg kell jegyezni: a comte-i pozitívizmus felé tájékozódó, azzal valójában sohasem szakító író láthatóan híján volt annak a mélyebb metafizikai érzéknek, amely nélkül aligha tudta megragadni a középkor igazi jelentőségét. A középkori katolicizmus organikus társadalmának jelentősége

9 Uo. 85.

Szabó Dezső: Az individualizmus csődje*

Asok félelem közt a legnagyobb félelem: nem fognak-e az újabb generációk, téves általánostással, egy abszolút individualis morál szükségére következtetni a mai napokból? Ez az idő, mikor a közösség mintegy mythológiai szörnyül a városok felett s követeli napi ennalvóját: testet, intelligenciát, érzést, akaratot, jövőt, életet, mindent, ez az idő nem fog — érthető reakcióképpen — egy borzadalmas anarkiát teremni a túlélőkben?

Pedig ez a következtetés vezétes történelmi tévedés volna. A legnagyobb tévedés, a mai egyetemes felaldozásban a szociális principium győzelmét látni. Kellőleg megtágított horizontból élesen látható, hogy a világháború a százötven év óta dühöngő individualis folyamat paroxizmusa, logikus legvégső kifejtése.

Ezt a horizontot próbálom ideozolni. Előbb azonban, téves következtetésekről lévén szó, rá kell mutatnom azokra az ellentmondásokra, melyek a nagy vihar meglepetésében azonos forrásokból eredő megállapításokban észlelhetők. A nagy ciklonban az emberek agya, mint valami megkergült delejtű vak tapogatótáslal mutogat északot délnek és viszont. S mindent anélkül, hogy hétfőn a leghalványabb sejtelmé volna, hogy ma ellenkezője vasárnapi önmagának. Így pl. mindjárt a háború kezdetén a nacionalista szellem teljes diadala, a szociáldemokrácia abszolút csődje konstatálható. Épen akkor, mikor huszonegy óra leforgása alatt tetőtől talpig, rendőri fedezettel, rikoltva és cintányérokkal szociáldemokraták lettünk az élet minden terén. Szociáldemokraták a nemzetiségi fellegásban. Az 1914 július 31-én még beolvadt és imperiálista hazafi augusztus 1-én zengő testvériséggel hullott oláh, német, tót, ruthén, cseh, olasz, horvát, vend, cigány polgártársaink nyakába, rájuk akasztva saját fajuk színeit s lehetőleg az ő nyelvükön kiáltva a zsviót. Minden vérnek és minden nyelvnek szent lett joga az élethez, mert minden vérré égető szükség volt. Szociáldemokraták a gazdasági élet terén. Az indi-

* Bár a *Huszdik Század* minden őssinte és kellékp megokolt véleménynek tért nyit és így a benne megjelent cikke elsősorban szerzőjük álláspontját fejezik ki: mégis Szabó Dezső cikkének nem egy része oly éles ellentétben áll a szeménnk által képviselt világképpel, hogy vele szemben ezen régi szerkesztéségi elvünk újíul való hangfolyosása talán nem felesleges. Különbön gondunk lez rá, hogy a kiténő munkatársunk által nagy művészi erővel védelmezett felfogás kritikáját is bemutatassuk olvasóinknak. *A szerk.*

Az individualizmus csődje a *Huszdik Század* 1915. évi 2. számában és a tanulmányt is tartalmazó gyűjteményes kötet, az *Egyenes úton* (1933)

ugyanis csak akkor érthető meg helyesen, ha abban egy valóságos metafizikai elv működését feltételezzük, és nem abban a végső soron feuerbach-i értelemben beszélünk Istenről vagy a vallásokról, hogy azok csupán „emberrétegekből fakadt óriásképződmények” lennének.

SZABÓ DEZSŐ DEMOKRÁCIAFELFOGÁSA

Szabó Dezső a kapitalisztikus individualizmusból szárba szökkenő „szabadverseny-demokráciát” tartotta annak a jellegzetes államformának, amely a kor uralkodó politikai formája, mint annak is „legindividuuálisabb” kifejeződése, s ami az egykori kollektív rend minden meghatározását egyszerűen levette. Néhány évvel *Az individualizmus csődjét* követően, a nemzeti radikális *Virradat*-ban maró gúnnyal, ugyanakkor éles szemmel elemezte a parlamentáris demokrácia viszonyait.¹⁰ Mindenekelőtt korruptnak és kontraproduktívnak bélyegezte ezeket, a rá jellemző szarkazmussal gátlástalanul kigúnyolva még magát a választáson alapuló képviselet elvét is.

A demokrácia liberális formája a politikai kalandoroknak, manipulátoroknak és lelkiismeretlen „nagyzájúaknak” a kezébe adja a politikai hatalom gyakorlásának lehetőségét – írta, „szabadság, egyenlőség, testvériség, szabad verseny, demokrácia, az egyén érvényesülése” mint megannyi „fényes duzzadt szóistenség” jelennek meg, miközben „az új prozeliták lelkes milliói” azok, amelyek verik „minden műfajban a dobot az új bálvány előtt.” A képviseleti demokrácia választott képviselői „a nemzet testén fakadt roppant pörsenéseknek tekinthetők, melyekből a népakarat titkos nedve csurog a törvényhozás talába” – erős szavak! És miközben a politikai szabad verseny felvirágozik,

10 SZABÓ Dezső: *A népképviselet problémája* = Szabó Dezső vezércikkei a *Virradat*-ban. Szabó Dezső Emléktársaság, Bp. 1999. 35–46.

„egyszerre felhemzsegnek a műveletlen, semmi lelkiismereti törvénytől meg nem kötött, vad politikai kalandorok, elszánt, éhes politikai apacsok, akik a törvények dzsungelében könyörtelenül gázolnak át minden szilaj étvágyuk kielégítésére. És ezek jobban tudnak ordítani, ezek mindent tudnak ígérni a nép ős elégtelenségének, ezek a végsőkig tudják nyargalni az aktuális jelszavakat, mert a becsületes lehetőségek, hazafias aggódás és a felelősség nehéz érzése nem kötik őket.”

„Tömeg Pali”, vagyis a politikai kalandorok által mozgatott nép Szabó szerint miután megtette szabadságnak hazudott kötelességét, vagyis négyévenként a szavazóurnához járulva hatalomra juttatta új urait, „leülhet az elbúsultabb felére”, miközben

„A korlátlan politikai szabad versenyben nem az győzött, akinek legtöbb szak tudása, legtágasabb általános műveltsége, legszélesebb szellemi horizontja volt. Hanem győzött az, aki a lelkiismeretét aludni hagyó legnagyobb tudatlansággal, az állami élet egyes kérdéseinek teljes nem ismerésével a legképtelenebb ígéretek és követelményeket bömbölte a lelkekbe. [...] Az új, diadalra jutott érdekelttség garázdálkodik, zabál, osztokodik, míg új éhségek és új elégtelenségek új rohamot nem intéznek. Ez a felséges politikai verseny tette Európa igen sok országában a népek sorsát vad kalandorok rángatott kötelvé.

A megvalósult „szabadverseny-demokrácia” valódi természetét illető, sok helyütt meglehetősen plauzibilis iróniája-illúziótlansága szimpatikussá tehetné az író a demokráciával szemben elégedetlen vagy csak iránta szkeptikus konzervatívok számára is. Azonban ebben az írásában is megjelenik a nemesség gyűlölete, a címek és rangok, valamint az arisztokrácia megvetése, az a némileg közhelyszerű vád, miszerint Magyarországon az arisztokrácia nagyrészt – a katolikus papsághoz hasonlóan – már az államalapítástól kezdve mindekelőtt az idegen (konkrétan német) érdekek kiszolgálója volt. Sőt, történeti értékelés szerint Szabó Dezső a korszakra bizonyos szempontból jellemző Habsburg-párti legitimizmust „idegen érdekszövetségek”, „zsidó kapitalizmusként”, illetve „a császár konyháján felnőtt germán és szláv elemek üzleteként” értékelte.¹¹ Szabó efféle elgondolásai sok tekintetben az otthonról hozott kuruc függetlenségi-protestáns hagyományban található meg kútfejét. Része volt ezen kívül a magyar parasztságot a polgársággal, középosztállyal és arisztokráciával szemben idealizáló felfogása kialakulásában is, amely az 1919 tavaszán kiadott *Az elsodort faluban* Bőjthe Jánossal, a regény pozitív főhősével a következőket mondhatja ki: „A parasztra építem be magam, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasztra van a magyarság, az egyetlen menedék, az egyetlen jövő. Az arisztokrácia és ez a középosztály akár ma jobblétre szenderülhetne. Akkor kezdhethetnénk mindent alulról...”¹²

Annak a „másféle demokráciának”, amelyet az író a jövőtől vár, egy olyan politikai formának kell lennie elképzelései szerint, amely az idegen elemek helyett a magyar parasztságra – mint a tulajdonképpeni magyar népre – támaszkodik. Erről is világos szavakkal vall:

„Küzdelmünk tehát a parasztságért: küzdelem az egyetemes magyarságért. E küzdelem indító okai közt nincs semmi romantikus képzelgés, semmi érzélgősség. E küzdelem egyszerűen a magyar életöztön valóság látása. Mi már visszatérhetetlenül távol vagyunk a bűnös város és romlatlan falu romantikus ellentététől. A helyes diagnózis nyugodt meg állapításaival látjuk a parasztság hibáit, sokszor nagyon nagy hibáit, szellemi hiányait, lelki betegségeit, rögzött tévedéseit.”¹³

parasztságra
támaszkodó
magyar demokrácia

11 BÉKÉS Márton: *A legitimisták és a legitimizmus = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Bp. 2009. 241.

12 Idézi: TAKÁTS: *I.m.* 117.

13 SZABÓ Dezső: *A parasztp probléma és az irodalom = Uő.: Egyenes úton. Tanulmányok és jegyzetek.* II. köt. Püski, Bp. 2003. 723.

Szabó Dezső az individualizmus csődjéről

Romanticizmus, individualizmus, kapitalizmus, szabadverseny-demokrácia: íme az utolsó százötven év nehéz nyavalyája. Helyesebben ez utolsó százötven év nagy betegségére elég e két fogalmat megjelölni: romanticizmus és szabadverseny-demokrácia. Az első az ok, az okozó lelki forma, a második az összes eredményeket magában foglaló okozat, az általános állapot. Mert mindazok az individualista változások, melyek a vallási és erkölcsi téren, a művészetben és irodalomban történtek, a mai gazdasági és politikai intézményekben megtestesültek, logikus következményei a romantikus lelki formának s mindezeket az eredményeket teljes joggal lehet a szabadverseny-demokrácia név alá összefoglalni.

A szociális lelki forma mindenek előtt az emberek erős egységét, a közösségek erős központosítását jelenti. Tudatunk gépezete körülbelül mindenkivel azonos és mindenkinél azonos módszerrel hozható működésbe. Mivel ez a tudat, ez a logikum énünknek a test életéből legeltávolodottabb folyamata, e kor embere erős tagoltságban külön testnek és külön léleknek érzi magát. Ez a lélek szükség-szerűen feltételezi Istent s Isten létéből logikusan következik, hogy Isten a maga történelmi akaratát vezető intézményben testesíti meg. Egyház és állam a folyton fejlődő emberiség gerince, a vezető isteni gondolat. Egyház és állam megszabja az egyed helyét, élete irányát, célját, értelmét. A közösség egy tiszta, átlátszó logikus mondat, melynek logikus hierarchiájában foglalnak helyet végtelen egymásalattiságban az egyedek. Ez a hatalmas hierarchikus struktúra megkívánja – nem csak előállásának történelmi jogánál fogva –, hogy a társadalmi tagoltság örökkévaló jegyű legyen, mint egy természeti kényszer. Az isteni gondolat nem a múltó egyedben, hanem *sub specie aeternitatis*, a *genusban* testesül meg. A király nem önmaga külön egyediségében király, hanem együtt összes elődeivel és utódaival s a jobbágy hasonlóképpen így jobbágy. Minden átingadozás egyik helyről a másikra, a kereteknek minden megtágítása líraivá, zavarossá tenné ezt az örökkévalóságra épített logikus egészet s katasztrófát készítené elő. Az emberiség, mint egy csodálatosan átgondolt mondat, logikus tisztasággal mondja az isteni akaratot. Mi lenne, ha a mondatrészek össze-vissza cserélődnének, ha az alany, állítmány, kötőszó rendelt hivatásuktól más szerepre kényszerítettetnének?

Természetes, hogy ha az egyed önmagában értelmetlen valami s csak annyiban van, amennyiben a közösség értelmet ad neki, a megismerés forrása, az igazság kritériuma csakis az az intézmény lehet, melyben a közösség mintegy megtestesül. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett: ezek adják meg az egyed életét, mert ezek a közösség nagy életerei. Nem magamban keresem az életeligazodás elvét, hanem a közösségben. Hozzányírbálni magam mindenben azokhoz, akikkel egy helyem, egy értelmem van a közösségben: ez az egyed kötelessége. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett szabja meg az egyed útját a vallásos, morális, művészi, gazdasági, politikai s társadalmi életben s ezért minden mintegy az örökkévalóság jegyében folyik le s a világ végérvényesen berendezettnek látszik.

A morálban a liberális Isten szerepét a szív tölti be. Ez a fölötte tevékeny testrészt lesz a szimbóluma az egyetemes elvtelenségnek. Nem dogma, törvény, szabály, a szív mondja meg, hogy mi a jó, ez adja meg az ember morális értékét, ez teszi kicsinné vagy nagygyá. És egyszerre lesz külön mindenkinek egy külön szívhangja, egy speciális revelációja a morális értékekben. Bár csakis a determináció adhat egy igazán erős, egészséges közmorált, félremagyarázva és saját használatra torzítva a determináltság elve a legvadabb anarchiára vezet. Mivel minden szív az egyetemes életnek vagy Istennek egy parancsoló szája, mindenki megy ez után a száj után, mert ez mondja a nemes, a helyes életet. El lehet képzelni egészséges közösséget ott, ahol a morális kritérium ennyire az egyén?

Ami a zsarnokságot illeti, említettem már, hogy bizonyos zsarnoksági princípium nélkül nincs közösség. De annak a közösségnek a zsarnoksága, melynek alaprincípiuma a legexpanzívabb és legintenzívebb jólét lesz, mégis csak többet fog érni, mint e gyalázatos individualizmus zsarnoksága, melynek kezében a milliók felelőtlen gyilkoló eszközök. A világ megállásától sem kell ám félni. Bármily erős és termékeny legyen is egy közösség, egyszer csak kitermi dogmái összes erejét, új szükségek, új lelki formák állanak elő s a közösség elvénül. Ekkor az egyének megszapornak, az egyéni folyamatok megerősödnek, mint azok az individuális folyamatok, melyeket én itt szükségszerűen az elítélés letiprásával írtam le, de amelyek azért nélkülözhetetlen, szükséges, értékes történelmi folyamatok voltak. Az új individualizmus mindjobban kezdi támadni a közösséget s annak alapdogmáit és diszciplínáját. Egy darabig a közösséget fenntartja a megszerzett holt erő s addig az individualizmus híveiből kerülnek ki a mártírok. Egyszerre aztán jön a nagy összeomlás, kitör a forradalom, tumbol az individualizmus és kiadja minden új értékét. És ekkor aztán a mór mehet is, új szociális egység épül az új értékekkel s az elhatalmasodott individualizmust minden eszközzel el kell pusztítani. Ezen a történelmi ponton állunk most. Ezen a történelmi ponton állunk. Hiszem, hogy a világháború csak bevezető Európa államaiban talán ádázabb és komolyabb belső harcokhoz. Bár e harcoknak eredménye egy új, erős termékeny emberegység lenne, és lenne egy nagy halottja: a legfertemesebb történelmi hulla, a szabadverseny-demokrácia.

Szabó Dezső: Az individualizmus csödjé. *Husadik Század*, 1915. 8. szám, 83., 84–85., 88., 93–94. oldal

Dacára annak, hogy Szabó elutasította a parasztromantika vádját, számára a parasztság mégis annak a „romlatlan talajnak” tűnik, amelyet nem vagy csak kevésbé fertőzött meg a kapitalista individualizmus. Ez a társadalmi réteg őrzi meg szerinte a leginkább azt a „kollektív pszichét”, amely földközelsége, a faluközösség és a paraszti nagycsalád antiindividualista atmoszférája révén kiküszöbölheti a szabadverseny lelketlen kommercializmusát. A parasztság valami olyasminnek tűnik fel tehát az író szemében, amelyet „hatalomhoz juttatva” el lehetne zárni a jövőnek azt az útját, amely az individuális érdekharc következményeként példátlan egyéni és kollektív tragédiák sorozatához, valamint magához az I. világháborúhoz vezetett. Az író hite szerint a szabadverseny s vele a politikai pártok szabadversenyének elutasításával „a moráljában, művészetében, gazdasági és politikai versenyében megrothadt Európa” kapitalista demokráciájának helyébe „a parasztság ősi erőivel átszervezett demokrácia és kultúra” lép.¹⁴

SZABÓ DEZSŐ ÉRTÉKELÉSE

Kétségtelen, hogy Szabó Dezső – jelentékeny társadalomfilozófiai műveltsége ellenére – nem elsősorban a nagy világösszefüggések koherens értelmezésének területén nyújtott igazán kimagasló teljesítményt. Nem a politikai eszmerendszerek absztrakt dogmatikáihoz volt hűséges, hanem mindenekelőtt a magyarság sorskérdései foglalkoztatták. Ebbe a szűkebb keretbe helyezte bele a történetfilozófiáról, az individualizmusról és a kollektívizmusról, a jövő társadalmának kérdéseiről alkotott fogalmait, alapvető elgondolásait. Az egyetemes világfolyamat fókusza nála a „faj”, vagyis mai nyelven szólva a nemzet. A reá szabott történelemfilozófia kifejtése is a nemzet érdekében történik. A filozófiai alapélmény a megtagadott transzcendens istenképet pótló világi vallás felfogására irányul: a nemzet „kollektív szubjektumának” piederesztálra emelése történik itt, amely a világfolyamatok alanya: többnyire szenvedő alanya, de mégis, minden (romanticizmus, protestantizmus, kapitalizmus és demokrácia s ezek kritikája) csak ebből az egyetlen szempontból igazán érdekes. Ebben az értelemben Szabó valóban „faji gondolkodó”.

Meg kell azonban jegyeznünk: a „faj” meghatározása és elgondolása nála egyáltalán nem felel meg a világot „kulturátereemtő” és „kulturabomlasztó” fajokra osztó biológiai rasszizmusnak. Nála a „magyar faj” – amely kétségkívül a politikai közösség teremtő centrumát képezi – származásilag is összetett, sokarcú gyűjtőfogalom, olyan képződmény, amelyben a vérség csupán az egyik elem: a mentalitás, az osztálykötelékek vagy a Kárpát-medencei törzsek magyarságot megelőző vagy a magyarság bejövételét követő fokozatos asszimilálása alakítja ki. A faj magvát pedig, egyértelműen, a parasztság képezi. Mint írja is: „Alaptételünk tehát: a magyar paraszt = a magyarság, a magyar faj. Ez matematikailag pontos egyenlet, egyik fele sem több a másíknál.”¹⁵ A magyar paraszt tehát annak a „faji ösztönnek” a letéteményese, amelyet vagy eleve nem birtokol, vagy már elvesztett a társadalom többi rétege. A magyar jövő a magyar parasztság földhöz juttatásában, majd aztán kulturális-szociális felemelkedésében áll, a parasztságra (és a hozzá kapcsolódó, vele mintegy ekvivalens munkás és szakmunkás rétegekre) kellene fektetni a jövő társadalmának építményét Szabó elgondolásai szerint, a régi arisztokrácia és uralkodó osztály, polgárság hatalomból való „menesztésével”, ezzel ugyanis a kapitalista-individuális „lelki forma” égető problémája egyszerre megoldódna – így interpretálhatjuk gondolatmenetét.

Az író értékelése kapcsán meg kell jegyeznünk: értékei és éles elméjű meglátásai ellenére Szabó Dezső társadalmi víziója, jó szándékú, ám kissé naiv társadalomszemlélete nem vette figyelembe, vagy éppen nem akarta észrevenni a jövő egyik tendenciáját, amely az ipari modernitás kérlelhetetlen kényszerében látszott megtestesülni, már az író életideje alatt is. Főként a vele kortárs

a magyarság sorskérdései foglalkoztatták

14 SZABÓ DEZSŐ: *Miért? Szabó Dezső újabb művei*. Ludas Mátvás Kiadó, Bp. 1940. 146–147.

15 Idézi: TAKÁTS: *I.m.* 117.

IFJÚ ERDÉLY

Szabó Dezső szám

Szabó Dezső és a kálvinizmus

Szabó Dezső és az ifjúság

Szabó Dezső elbeszélése

**Beszámoló
az Ifjú Erdély Tételekről**

REFORMÁTUS IFJÚSÁGI SZEMLE
Főszerkesztő: Dr. Imre Lajos. Főmunkatársak: Juhász István,
Lőrinczi László, Nagy Géza, Nagy Odón.// XVIII. évf. 6–7. sz.

Az *Ifjú Erdély* Szabó Dezső-összeállítást közlő 1939. 6–7. lapszámának címlapja és az író belíven közölt arcképe

forradalmi-konzervatív német gondolkodók, mint példának okáért a Jünger fivérek vagy Oswald Spengler élesen reflektáltak arra a folyamatra, amely a világ technikai áthatásával írható le: mindez szoros összefüggésben áll a Szabó Dezső által (is) az egyik legfőbb rosszként ostromozott kapitalizmussal, de mégsem teljesen azonos vele. Úgy tűnik, hogy a parasztságra építő Szabó-féle gondolatmenet nem vette figyelembe: a jövő egy lehetséges – és időközben bekövetkezett – iránya éppen az embernek a földtől való elszakítása, a földművelés és az ezzel összefüggő hagyományos életvilágok szétrombolása, vele együtt pedig a hagyományos, földből élő parasztság felszámolása felé halad. A vágyott jövő valódi szubjektuma nem lehet tehát az a réteg, amelybe reményeit helyezte. A parasztság, pusztá tömegét tekintve, hiába képezte a társadalom egészének döntő hányadát a szocialista kollektívizmussal, már az író életében megtapasztalhatta életlehetőségeinek fokozatos felszámolódását. A földművelés teljes gépesítésével pedig nem beszélhetünk többé társadalmi értelemben erről a rétegről. Azt pedig, hogy az egykori paraszti tömegek ezzel úgymond felemelkedtek volna, a legnagyobb jóindulattal sem volna állítható: a nemzeti kultúra helyét éppen az időközben globalistává-globálisává váló kapitalizmus kétséges értékei vették át, legalábbis a világ legnagyobb részén.

A jelenkorban, azaz a kis híján nyolcvan évvel Szabó Dezső halála után, nem létezik a parasztság, amelyet a konzervatív beállítódás általában sajnálattal vesz tudomásul, és semmi esetre sem nevez fejlődésnek. Ma mindössze az egykori paraszti kultúra bizonyos reminiscenciájáról beszélhetünk. Ugyanakkor a kapitalizmus, az individualizmus nemcsak, hogy létezik, hanem újabb, talán az eddigi változatoknál is fenyegetőbb alakzatokat ölt. Vajon abba az új korszakba lépve, ahol a világ egyre virtuálisabb, a technológia pedig egyre tökéletesebben illeszkedik egy egyre totálisabb méreteket öltő – vagy egyenesen totalitárius? – kontroll mechanizmusába, pusztá irodalomtörténeti érdekessége volna az *individualizmus csődjéhez* hasonló írásoknak és írójuknak? Kétségtelen, ha egy írás aktualitása abban rejlik, hogy mi az, amit elutasít, és nem abban, amit állít, akkor az 1915-ös tanulmány keveset veszített érdekességéből. Szabó Dezsőnek az „új társadalomra” irányuló prédikciói pedig – annak ellenére, hogy programja aligha tűnhet megvalósíthatónak – talán mélyebb társadalmi tanulságokat is hordozhatnak egy pusztán filológiai megközelítésnél. ■